

Nowakowski, Wojciech

Królewiecki krewniak "Światowita"

Światowit 2 (43)/Fasc.B, 170-176

2000

Artykuł został zdigitalizowany i opracowany do udostępnienia w internecie przez **Muzeum Historii Polski** w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

KRÓLEWIECKI KREWNIAK „ŚWIATOWITA”
(PL. 37)

Na początku XVIII wieku określenie „Prusy” zmieniło swoje znaczenie: przestało określać terytorium dawnego państwa Zakonu Krzyżackiego na ziemiach bałtyjskich Prusów i sąsiednim Pomorzu Nadwiślańskim – od XV wieku „Prusy Królewskie” oraz „Prusy Książęce” lub „Elektorskie” – a stało się oznaczeniem nowoutworzonego królestwa, którego centrum, wbrew nazwie, była Brandenburgia. Królewiec, który od przejęcia władzy w Prusach przez brandenburską linię Hohenzollernów tracił coraz bardziej na znaczeniu politycznym, zachował jednak pozycję głównego ośrodka kulturalnego i naukowego; wśród rozwijanych dyscyplin nie ostatnie miejsce zajmowała zaś archeologia, obejmująca swym zasięgiem obszary między Wisłą a Niemnem.

Historia archeologii pruskiej była w Polsce przedmiotem dość ściśle zakreślonych badań. Z jednej strony prowadzono bowiem studia nad XVII- i XVIII-wiecznymi tekstami łacińskimi,¹ zwłaszcza tych autorów, którzy z racji swego urodzenia na Mazurach mogli zostać uznani za badaczy polskich² – jak Józef Naroński³ lub węgorszewski pastor Jerzy Andrzej Helwing⁴ oraz jego wnuk Jerzy Krzysztof Pisański⁵, w znacznie zresztą mniejszym stopniu związany z archeologią. Z drugiej strony – często cytowano teksty z okresu międzywojennego lub z lat II wojny światowej jako przykład oddania archeologii w służbę polityki.⁶ Przedstawiony niżej, krótki tekst jest próbą wyjścia poza oba przedstawione schematy; jego tematem będą poświęcone archeologii artykuły w niemieckojęzycznym

czasopiśmie królewieckim, stanowiącym w XVIII wieku główne forum tamtejszego życia naukowego.

* * *

W pierwszej połowie XVIII wieku ukazało się pięć tomów czasopisma o niewielkim formacie *in octavo*, za to o długim, charakterystycznym dla owych czasów tytule: »Erleutertes Preussen oder Auserlesene Anmerkungen Ueber verschiedene Zur Preußischen Kirchen-, Civil- und Gelehrten Historie gehaerige besondere Dinge, Woraus die bißherigen Historischen-Schreiber theils ergaentzet, theils verbessert, Auch viele unbekanntte Historischen Warheiten ans Licht gebracht werden.«⁷ Redaktorem pisma był znany królewiecki intelektualista Michael Lilienthal.⁸ Pierwsze cztery tomy ukazywały się regularnie w latach 1722-1728, piąty, z osobną numeracją zeszytów, wydano dopiero kilkanaście lat później – w latach 1741-1742.

Pojawienie się problematyki archeologicznej na kartach »Erleutertes Preussen« było konsekwencją silnego zainteresowania pruskich elit intelektualnych lokalnymi starożytnościami – jego wyrazem było przekonanie, że stanowisko archeologiczne przydaje szczególnego znaczenia tej miejscowości, w której się znajduje.⁹ Zainteresowań tych nie mogły zaspokoić wydawnictwa uniwersyteckie, drukowane, zgodnie z ówczesnymi regułami, po łacinie.¹⁰ Dlatego też już w pierwszym tomie »Erleutertes Preussen« ukazał się duży artykuł czołowego ówczesnego

¹ Wymienić tu trzeba przede wszystkim liczne prace Andrzeja Abramowicza; cf. A. ABRAMOWICZ, *Urnny i ceramie* [Acta Archaeologica Lodziensia 27], Łódź 1979, p. 98-110; IDEM, *Dzieje zainteresowań starożytnych w Polsce. Część I: Od średniowiecza po czasy saskie i świt Oświecenia*, Wrocław-Warszawa-Kraków-Gdańsk-Łódź 1983, p. 112-122.

² Cf. założenia Andrzeja Abramowicza, co do zasięgu badań – ABRAMOWICZ, *Dzieje zainteresowań* p. 8.

³ J. ANTONIEWICZ, *Józef Naroński, polski inwentaryzator grodzisk w XVII wieku w Prusach*, *Wiadomości Arch.* 17, 1950, p. 1-24.

⁴ A. ABRAMOWICZ, *Jerzy Andrzej Helwing jako archeolog*, *Roczn.* 16, 1989, p. 49-64, gdzie zebrana wcześniejsza literatura.

⁵ S. SALMONOWICZ, *Pisański Krzysztof*, in: *Polski Słownik Biograficzny*, vol. 26, Wrocław, 1980, p. 545-546.

⁶ Cf. J. STRZELCZYK, *Goci – rzeczywistość i legenda*, Warszawa 1984, p. 72-74, fig. 10.

⁷ Dalej cytowane jako »Erleutertes Preussen«.

⁸ J. SERCZYK, *Albertyna, Uniwersytet w Królewcu (1544-1945)*, Olsztyn 1994, p. 71.

⁹ Cf. „Die Entdeckung der Grab-Huegel gereicht einem Lande, Stadt, Flecken oder Ritter-Sitz zur besondern Ehre” – J.J. ROHDE, *Kurze Beschreibung des neulich zu Breitenstein entdeckten Grab-Huegels, und derer damals zugleich gefundenen Preußischen Alterthuemer*, *Erleutertes Preußen* 3, fasc. 10, 1725, nr 12, p. 404.

¹⁰ SERCZYK, *Albertyna*..., p. 62-63; H. MARTI, *Lateinsprachigkeit – ein Gattungsmerkmal der Dissertationen und seine historische Konsistenz*, *Jahrbuch für Internationale Germanistik* 30, 1998, fasc. 1, p. 50-63.

numizmatyka pruskiego, Teofila Zygryda Bayera, poświęcony monetom rzymskim, znajdowanym „na ziemiach pruskich”,¹¹ stanowiący niemiecką wersję wydanej rok wcześniej monografii łacińskiej.¹² Redakcja opatrzyła ten artykuł charakterystycznym przypisem, wyjaśniającym, że reedycja tekstu Bayera ma na celu udostępnienie go osobom nie znającym łaciny.¹³

Bayer w »Erleutertes Preussen« powtarza swą tezę, prezentowaną już w łacińskiej wersji pracy, że monety antyczne znajdowane w Prusach docierały tam różnymi drogami i sposobami.¹⁴ Bayer był zdania, że w kontaktach z Rzymianami decydującą rolę odgrywał handel bursztynem,¹⁵ dostrzegał jednak również możliwość „poza-handlowych” przyczyn napływu monet.¹⁶ Uważał, że stanowiły one wyznacznik statusu społecznego i w tej roli trafiały do wyposażenia grobowych.¹⁷ Zwrócenie uwagi na poza-ekonomiczne aspekty kontaktów między światem cywilizacji antycznej odpowiada dzisiejszemu stanowi wiedzy i dobrze świadczy o intelektualnych możliwościach Bayera.

Równie ważne dla współczesnej archeologii są jego informacje o znaleziskach monet, a zwłaszcza – o ich „obiegu” wśród kolekcjonerów starożytności.¹⁸ Można bowiem stwierdzić, że takie kolekcje archeologów – czy też numizmatyków-amatorów, wcale nie musiały obejmować znalezisk z najbliższej okolicy. Ciekawostką jest informa-

cja o ofiarowaniu królowi pruskiemu brązowych monet znalezionych w „garnku”.¹⁹ Niemal na pewno były to rzymskie sesterce, stanowiące wyposażenie pochówka popielnicowego.²⁰

Szybkiego przedruku w wersji niemieckiej do czekała się też łacińska dysertacja Krystiana Fryderyka Reuscha poświęcona cmentarzyskom pruskim:²¹ w dwóch kolejnych tomach »Erleutertes Preussen« ukazała się w dwóch częściach jej poszerzona wersja.²² Znaleźć w niej można między innymi wiadomość o odkryciu w miejscowości Schoenrade²³ „metalowej urny”, która miała przypominać „naczynko do herbaty”.²⁴ Przytoczony opis pozwala stwierdzić, że było to metalowe naczynie, które w grobie ciepłym pełniło rolę popielnicy. Znaleźisko to należy więc datować na okres wpływów rzymskich, bo właściwie nie ma szans na podobny obiekt z wczesnej epoki żelaza czy wczesnego średniowiecza. Dodatkowa informacja, że naczynie przypominało „naczynko do herbaty” sugeruje, że był to najprawdopodobniej niewielki dzban – podobne okazy znajdowano, wprawdzie raczej rzadko, w trakcie późniejszych wykopalisk na stanowiskach zachodniobałtyjskich.²⁵ Nie można jednak całkowicie wykluczyć, że było to renesansowe lub wczesnobarokowe naczynie, którego kontekst archeologiczny został błędnie opisany. Przypomnieć tu trzeba znaleziony u schyłku

¹¹ Th. S. BAYER, *Von denen in Preussen gefundenen Roemischen Muenzen*. Erleutertes Preussen, fasc. 6, 1723, nr 20, p. 417-447.

¹² [Th. S. BAYER]: *Theophili Sigefride Bayeri, Regiomontni, de Numis Romanis in Agro Prussico repertis, commentarius in quo tum numi ipsi illustrantur, tum allia ex romana et prussica antiquitate traduntur*, Lipsiae MDCCXXII.

¹³ *Th. Sigef. Bayeri commentarius de numis Romanis in agro Prussico repertis, ist im vorigem Jahr zu Leipzig gedruckt. Um derer Willen aber (die das Latein nicht verstehen) hat man sich allhier Deutsch darueber etwas naeher erklæaren wollen* – BAYER, *Von denen in Preussen gefundenen Roemischen Muenzen ...*, p. 417, Anm. (*).

¹⁴ BAYER, *op. cit.*, p. 421-422.

¹⁵ *Wenn man nun den Handel der Roemer nach Preussen untersucht, so findet man Nachricht, daß derselbe in Verfuhrung des Boernsteins bestanden* – BAYER, *op. cit.*, p. 426-427.

¹⁶ *Mir ist eine kupfferne Constantinopolitanische Muenze aus dem Acker zu Haenden gekommen, von der ich eben auch nicht glauben will, daß sie durch Handel hieher gerahen* – BAYER, *op. cit.*, p. 440.

¹⁷ *Wozu sind denn nun diese Muenzen von denen alten Einwohnern unseres Landes gebraucht worden? Ohne Zweifel hat der Besitzer sie als einen Zierath des Hauses angesehen, so lange er gelebt. Und da man denen Todten das Liebste mitzugeben pflegte, sind auch die so geliebte Muenzen in die duistere Grufften gesencket* – BAYER, *op. cit.*, p. 441.

¹⁸ Na temat napływu monet do własnych zbiorów Bayer pisał m.in.: *hat Reinhold Perband gewessener Pfarer zu Leunenburg auch einige [Münzen] mir zukomen lassen. Johan Riedel, Pfarer in Sorquitten [...] hat zwey aus seinem Orte geschicket* – cf. BAYER,

op. cit., p. 419.

¹⁹ *„Einige [Münzen] von Ertz seyn dem Koenige Friedrich zugeschicket, die man in einem Topffe gefunden*” – cf. BAYER, *op. cit.*, p. 420.

²⁰ Na temat podobnego daru dla innego monarchy oraz o możliwościach interpretacyjnych cf. J. KOLENDO, *Urna z „medaliami rzymskimi” znaleziona niedaleko Reszla. Komentarz archeologiczny do korespondencji Ignacego Krasickiego z królem Stanisławem Augustem Poniatowskim*, in: M. J. Hoffmann, J. Sobieraj eds., *Archeologia ziem pruskich. Nieznane zbiory i materiały archiwalne*, Olsztyn 1999, p. 15-22.

²¹ [Chr. Fr. REUSCH], *De tumulis et urnis sepulcralibus in Prussia. Ex Amplissimi Philosophorum Ordinis Decreto pro Receptione in Facultatem Philos. disserant M. Christianus Fridericus Reusch*, Regiomonti 1724.

²² Chr. Fr. REUSCH, *Nachricht von Preußischen Grab-Huegeln und Aschen-Toepffe*. Erleutertes Preußen III, fasc. 32, 1725, nr XVII, p. 539-582; IDEM, *Kurze Anmerckung ueber die in Preussen entdeckte Grab-Huegel und daraus gehobene Asch-Toepffe*. Eleutertes Preussen IV, fasc. 38, 1726, nr V, p. 79-143.

²³ Schoenrade bei Hermsdorf, Kr. Heiligenbeil – dziś prawdopodobnie nie istniejąca miejscowość w pobliżu wsi Pograniczny, raj. Bagrationovsk, Obwód Kaliningradzki.

²⁴ Cf. *„eine Urna von Metall [...] wie ein Thee-Pottchen gestaltet*” – REUSCH, *Nachricht ...*, p. 557-558.

²⁵ M. MICHELBERTAS, *Prekybiniai ryšiai su romos imperija*. in: *Lietuvos gyventoju prekybiniai ryšiai I-XIII a.* Vilnius 1972, p. 104, fig. 2-3; cf. B.A. RAEV, *Roman Imports in the Lower Don Basin* [British Archaeological Reports – Intern. Ser. 278], Oxford 1986, p. 32-35, pl. 24.

XVII w. na cmentarzu miejskim w Węgorzewie „*cantharos stanneus*”, który według Jerzego Andrzeja Helwina miał stanowić znalezisko pradziejowe, choć miał być jeszcze wypełniony piwem,²⁶ oraz, już z czasów archeologii profesjonalnej, podobną „wpadkę” zasłużonego archeologa Wolfganga La Baume’a.²⁷

W czasopiśmie »*Erleutertes Preussen*« ukazywały się też „samodzielne” artykuły archeologiczne, przede wszystkim krótkie notatki na temat przypadkowych odkryć, rzadziej dłuższe opisy wykopalisk. Już w pierwszym tomie ukazało się niezwykle interesujące „sprawozdanie” z badań przeprowadzonych w 1703 roku.²⁸ W lasach porastających Wzgórza Stablaku odkryto wówczas i rozkopano kurhan ze skrzynią kamienną i popielnicowym pochówkiem.²⁹ Dołączony miedzioryt – mimo absolutnie niewiarygodnego, choć typowego dla owych czasów przedstawienia wnętrza mogiły jako regularnej, prostopadłociennej skrzyni z cienkich i prosto ciętych płyt kamiennych³⁰ – potwierdza, że odkryty obiekt był rzeczywiście kurhanem. Mogiły z kamiennymi konstrukcjami i nasypami ziemnymi występowały w tej części Prus od wczesnej epoki żelaza³¹ po okres wpływów rzymskich;³² w tych też szerokich ramach chronologicznych należy datować znalezisko ze Stablaku.

Prezentowane na tym samym rysunku naczynia ze skrzyni kurhanu, pozwalają na uściślenie datowania. Niewielkie naczynie o kulistym brzuścu i smukłej, stożkowej szyjce, przypomina przystawki znajdowane na cmentarzyskach kultury Dollkeim/Kovrovo, w grobach z późnego okresu wpływów rzymskich.³³ Podobnie datowanych analogii można doszukać się też dla baniastego naczynia,³⁴ pełniącego rolę popielnicy. Trzecie naczynie to stożkowany garnek z cylindryczną szyjką,³⁵ który miał zawierać trzydzieści kilka groszy Michała Kuchmeistera, wielkiego mistrza Zakonu Krzyżackiego.

Znalezienie monet krzyżackich mogłoby stać się podstawą do datowania kurhanu ze Stablaku na XV wiek,³⁶ tymczasem ich związek z opisywanym obiektem wcale nie jest pewny. Emil Hollack, archeolog i autor mapy pradziejowych stanowisk z Prus Wschodnich był zdania, że naczynie z monetami było średniowiecznym skarbem, ukrytym w nasypie znacznie starszego kurhanu.³⁷ Interpretacja ta jest o tyle prawdopodobna, że naczynie z monetami – prosty garnek o esowatym profilu – rzeczywiście wydaje się przypominać ceramikę średniowieczną,³⁸ choć z drugiej strony prosty kształt tego garnka nie wyklucza znacznie szerszych ram chronologicznych.³⁹

²⁶ Cf. [G. A. HELWING] *M. Georgii Andrae Helwingg, Pastoris Angerburg. & Reg. Scient. Societ. Berolini Membri, Lithographia Angerburgica, sive Lapidium et Fossilium, in Districtu Angerburgensi & ejus vicina, ad trium vel quatuor milliarium spatium, In Montibus, Agris, Arenofodinis & in promis circa lacuum littora & fluviorum ripas, collectorum brevis & succincta, Consideratio Additis rariorum aliquot figuris aeri incis, cum Profatione Autoris & Indicibus necessariis*, Regiomonti MDCCXVII, p. 93.

²⁷ Cf. W. LA BAUME, *Das Bronze-Kanthen von Preußisch-Arnau, Kr. Samland*. Alt-Preußen 8, 1941, fasc. 1, p. 13-14, fig. 1-2.

²⁸ Chr. REIMER, *Entdeckung eines alten Preussischen Grab-Huegels*. *Erleutertes Preußen* I, fasc. 10, 1723, nr 37, p. 782-786.

²⁹ Według relacji odkryto „*einen kleinen Hügel von ungewoehlicher Form, etwa einem Back-Ofen, mit Baeumen und etwas Gestracuchs bewachsen, und mit belegten und bemoosten Steinen*” – REIMER, *op. cit.*, p. 785. Stanowisko to należy lokalizować albo w obwodzie leśnym Stablawki, w powiecie bartoszyckim, albo w istniejącej do 1954 r. wsi Dolgorukovo, włączonej następnie do wsi Čapajevo, w rejonie Bagrationovsk, w obwodzie kaliningradzkim Federacji Rosyjskiej.

³⁰ Cf. rysunki grobów skrzynkowych kultury pomorskiej w późniejszej o ponad 150 lat książce Gotfryda Ossowskiego – G. OSSOWSKI, *Prusy Królewskie* [Zabytki Przedhistoryczne Ziemi Polskich, Serya I], Kraków 1879, pl. IV:2-3,5; XXXVIII:2.

³¹ Ł. OKULICZ, *Kultura kurhanów zachodniobałtyjskich we wczesnej epoce żelaza*, Wrocław–Warszawa–Kraków 1970, p. 62-72.

³² W. NOWAKOWSKI, *Das Samland in der römischen Kaiserzeit und seine Verbindungen mit dem römischen Reich und der barbarischen Welt* [Veröffentlichung des Vorgeschichtlichen Seminars Marburg, Sonderbd.10], Marburg–Warszawa 1996,

p. 61-63, pl. 49.

³³ Naczynie C = „*ein Kruschchen*” – REIMER, *op. cit.*, p. 785, fig. C; cf. O. TISCHLER, *Ostpreussische Altertümer aus der Zeit der grossen Gräberfelder nach Christi Geburt*. hrsg. von Heinrich Kemke, Königsberg 1902, pl. XX; NOWAKOWSKI, *ibidem*, p. 60, mapa 10.

³⁴ Naczynie B = „*ein großer Topff mit Knochen und feuchter Aschen*” – REIMER, *op. cit.*, p. 785, fig. B; cf. TISCHLER, *op. cit.*, pl. XIX, 9-10.

³⁵ Naczynie D = „*ein kleines Toepffchen*” – REIMER, *op. cit.*, p. 785, fig. D.

³⁶ St. CHMIELEWSKI, *Czy pruski grób ciałopalny z XV wieku? (Próba interpretacji opisu znaleziska z 1703 r.)*. *RoczO* 5, 1963 (1965), p. 295-320; Ł. OKULICZ, *Dzieje Prusów*, Warszawa 1997, p. 466-467.

³⁷ „*Da an dem Bericht, der ein amtliches Protokoll ist, nicht gezweifelt werden kann, so läßt sich das Vorhandensein der Kreuzgroschen in diesem viel älteren Grabe nur dadurch erklären, daß man sie als ein in dem Grabe geborgenes Depot betrachtet, welches später vergessen wurde*” – E. HOLLACK, *Erläuterungen zur vorgeschichtlichen Übersichtskarte von Ostpreußen*, Glogau – Berlin 1908, p. 155.

³⁸ Cf. C. ENGEL, *Das jüngste heidnische Zeitalter in Masuren, Prussia*. *Zeitschrift für Heimatkunde und Heimatschutz* 33, 1939, p. 57, fig. 11

³⁹ Cf. TISCHLER, *op. cit.*, pl. XIX, XXI, XXVIII; J. OKULICZ, *Pradzieje ziem pruskich od późnego paleolitu do VII w. n.e.*, Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk 1973, p. 266, fig. 113,a; IDEM, *Problem ceramiki typu praskiego w grupie olsztyńskiej kultury zachodniobałtyjskiej (VI-VII w. n.e.)*, *PomorAnt* 13, 1988, p. 102-131.

Pod uwagę należy też wziąć ówczesne praktyki „badawcze”. Znalezione w kurhanie monety nie zostały bowiem od razu po odkryciu poddane analizie numizmatycznej, lecz podzielili je między siebie uczestnicy wykopalisk. Dwie z nich przypadły Reimerowi i tylko te dwie doczekały się określenia numizmatycznego – w dziesięć lat po odkryciu! Nie można więc wykluczyć, że – wbrew przypuszczeniom Hollacka – naczynie z monetami rzeczywiście należało do opisywanego zespołu, tyle że znaleziska ze Stablaku po latach przechowywania – zapewne niezbyt pieczołowitego – przez archeologa-amatora mogły zostać przemieszane z innymi „starożytnościami krajowymi”. W ręce numizmatyka mogły więc trafić monety, zapewne rzeczywiście krzyżackie, z zupełnie innej miejscowości. Przy takiej interpretacji najbardziej prawdopodobne byłoby datowanie monet ze Stablaku na okres wpływów rzymskich, czyli na czas, w którym na ziemiach pruskich masowo wyposażano groby w monety.⁴⁰ Liczba przeszło trzydziestu sztuk jest wprawdzie bardzo duża jak na jeden pochówek, ale nie odbiega zbytnio od znalezisk z zachodniobałtyjskich cmentarzysk z tego czasu.⁴¹

Za datowaniem kurhanu ze Stablaku na okres wpływów rzymskich przemawia również ostatni ze znalezionych w nim zabytków: niewielkie naczynie szklane o kulistym brzuścu i długiej, smukłej szyjce, określone przez Reimera jako „łzawnica”,⁴² a które można uznać za import rzymski – *balsamarium* lub *unguentarium*.⁴³ Znaleźisko to stanowi unikat, gdyż z jednej strony

rzymskie naczynia szklane występowały na ziemiach pruskich stosunkowo rzadko,⁴⁴ z drugiej zaś – w całym środkowo-europejskim Barbaricum dominowały zdecydowanie wszelkiego rodzaju naczynia do picia: czarki, pucharki czy nawet rogi do picia ze szkła.⁴⁵ Mimo swej wyjątkowości naczynie ze Stablaku ma analogie wśród znalezisk późnego okresu wpływów rzymskich.⁴⁶

W sumie kurhan ze Stablaku – jeśli znalezione w nim zabytki rzeczywiście stanowią zwarty zespół grobowy – zawierał ceramikę z okresu wpływów rzymskich, monety rzymskie (?) oraz unikatowe, rzymskie naczynie szklane; datowanie tych znalezisk może być wyznaczone na III w. n. e., zapewne na jego pierwszą połowę (faza C₁), stanowiącą czas największego napływu importów rzymskich – w tym zarówno monet,⁴⁷ jak i naczyń szklanych⁴⁸ – na ziemiach pruskie. Nie można wprawdzie, co oczywiste, wykluczyć, że opisana rekonstrukcja składu znaleziska ze Stablaku jest tylko *desiderium pium*, ale jednocześnie nie sposób zaprzeczyć, że osiemnastowieczny opis „wykopalisk” mimo wszelkich swych ułomności może zostać wykorzystany do współczesnej analizy archeologicznej.

Wyniki wykopalisk przedstawił również Johann Jakob Rohde (1690-1727), który w latach 1720-1727 był „*Metaphisicae & Logices Professor Ordinarius*” królewieckiej Albertyny.⁴⁹ Opisał on „badania”, które generał-major von Winterfeld przeprowadził we własnym majątku Breitenstein⁵⁰ siłami ...oficerów i żołnierzy swego

⁴⁰ Na temat znalezisk monet rzymskich na stanowiskach zachodniobałtyjskich cf. S. BOLIN, *Die Funde römischer und byzantinischer Münzen in Ostpreußen*. Zeitschrift der Altertumsgesellschaft Prussia 26, 1922/1923-1925 (1926), p. 203-240.

⁴¹ Cf. znaleziska z litewskiego cmentarzyska Aukštakiemiai (dawne Oberhof) koło Klajpedy: grób 40 zawierał 9 monet, grób 163 – 6, grób 366 – 7, zaś grób 375 aż 21 monet – BOLIN, *op. cit.*, p. 228-230.

⁴² Naczynie E = „*ein kleines Glaefschen mit einem langen Hals, so von dem großen Topff stund und ohne Zweifel eine Thraenen-Glaefchen mag gewesen seyn*” – REIMER, *op. cit.*, p. 785, fig. E.

⁴³ C. ISINGS, *Roman glas from dated finds* [Archaeologia Traiectina II], Groningen-Djakarta 1957, nr 16, 26, 28, 70-71, 92, 101, 103-104, 133.

⁴⁴ Cf. M. EBERT, *Truso* [Schriften der Königsberger Gelehrten Gesellschaft. Geisteswissen. Klasse 3], Berlin 1926, Beilage I, p. 73-74; H.-J. EGGERS, *Der römische Import im freien Germanien* [Atlas der Urgeschichte 1], Hamburg 1950, p. 101-104; W. NOWAKOWSKI, *Rzymskie importy przemysłowe na terytorium zachodniobałtyjskiego kręgu kulturowego*, ArcheologiaWarsz 34, 1983 (1985), p. 90-91, pl. III:2-3.

⁴⁵ Cf. EGGERS, *ibidem*, p. 178-181, pl. 14:181-197, 15-16.

⁴⁶ EGGERS, *ibidem*, p. 179, pl. 15:198; G. EKHOLM, *Westeuropäische Gläser in Skandinavien während der späten Kaiser- und der frühen Merowingerzeit*, Acta Archeologica 29, 1958, p. 25-26, 44, fig. 1:d; 13; U. LUND HANSEN, *Römischer*

Import im Norden. Warenaustausch zwischen dem Römischen Reich und dem freien Germanien [Nordiske Fortidsminder B/10], København 1984, p. 73-74, 114-115, fig. 27, 58; T. STAWIARSKA, P. WIELOWIEJSKI, *Nieznane naczynie szklane z grobu „książęcego” we Wrocławiu-Zakrzowie*, Światowit 47, 1999, fasc. B, p. 203-206.

⁴⁷ A. BURSCHE, *Roman Coinage in the Westbalt Circle*, Barbaricum 2, 1992, p. 231-244; IDEM, *Later Roman-barbarian contacts in central Europe: numismatic evidence* [Studien zu Fundmünzen der Antike vol. 11], Berlin 1996, tabela 6.

⁴⁸ R. WOŁĄGIEWICZ, *Napływ importów rzymskich do Europy na północ od środkowego Dunaju*. Arch. Polski 15, 1970, fasc. 2, Diagramy A-D; J. WIELOWIEJSKI, *Kontakty Noricum i Pannonii z ludami północnymi*, Wrocław-Warszawa-Kraków 1970, p. 64-68, Tabela XIII.

⁴⁹ [J. Chr. NETZE]: *Nehemiae demuethiges Memorial zu Gott, um sein gnaediges Andencken, Hat aus Nebem. XIII, 31. Bey vornehmer Leich-Begraebniß Hoch-Adlen, Hoch-Achtbahren und Hoch-Gelehrten Herrn Johan Jacob Rhode, Mataph. & Logices Professoris Ordin. auf hiesiger Koenigl. Academiae, Als Derselbe den 12. Julii des 1727. Jahres in hiesiger Pfarre-Kirche beerdigt worden, folgenden Tages war der V. Sonntag nach Trinitatis, Bey Volckreicher Versammlung in einer Predigt vorgestellt und auf Verlangen herausgegeben Johann. Christoph. Netze, Diakonus bey der Loebnischthen Pfarr-Kirche, Königsberg.*

⁵⁰ Breitenstein, Kr. Ragnit, dziś Uljanovka, raj. Neman, Obwód Kaliningradzki.

regimentu.⁵¹ W latach 1723-1724 rozkopano tu dwa kurhany z nasypami ziemnymi i z kamiennymi konstrukcjami, przy czym wyniki tych wykopalisk nie są całkowicie jasne. Rohde stwierdza bowiem wprawdzie, że w jednym z kurhanów znaleziono tylko dwie popielnice, w drugim zaś – kawałek drutu albo szpilę,⁵² później jednak jako znaleziska z Breitenstein przedstawia długą listę zabytków, pochodzących niewątpliwie z różnych epok.⁵³ Za najwcześniejsze trzeba uznać dwa wielkie, płaskie paciory bursztynowe z młodszej epoki kamienia,⁵⁴ kolejne znaleziska to brązowa siekierka tulejkowa z uszkiem, z wczesnej epoki żelaza,⁵⁵ jedenaście żelaznych grotów włóczni, jednosieczny miecz, najprawdopodobniej z okresu wpływów rzymskich, duży, melonowaty paciorek z niebieskiego fajansu, najprawdopodobniej typu 164 według klasyfikacji M. Tempelmann-Maczyńskiej,⁵⁶ żelazne krzesiwo, kuszowata zapinka z podwiniętą nóżką i zdobieniem pierścieniami, którą można datować na późną fazę okresu wędrówek ludów,⁵⁷ naszyjnik spleciony z brązowych drutów, dwa miecze obosieczne, z których przynajmniej jeden trzeba datować na okres wikingi, wczesnośredniowieczne ostrogi z haczykami zagiętymi do wewnątrz,⁵⁸

strzemiona oraz tordowane wędzidło.⁶⁰ Interpretacja niektórych zabytków – przede wszystkim wahania, czy wspomniana wyżej fibula jest osłoną rękojeści „rapiera” czy też sprzączką do pasa⁶¹ – rodzi przypuszczenie, że Rohde nie miał w ręku oryginalnych zabytków, a tylko ich rysunki. Lista „*curiösen Alterthuemern*” niemal na pewno nie podaje więc wyposażenia rozkopanych kurhanów, lecz raczej wylicza wszelkie zabytki pradziejowe, znalezione w majątku Breitenstein lub jego pobliżu.⁶² Motywem mogła być chęć „poprawienia” wyników badań, prowadzonych, zdaniem Rohdego, z jak najszlachetniejszych pobudek.⁶³

W »Erleutertes Preussen« znalazły się również liczne artykuły, w których pruscy proboszcze opisywali „osobliwości” swoich parafii, w tym także grodziska, kurhany czy pradziejowe nekropole.⁶⁴ Warto tu zwrócić uwagę na nazwisko Johanna Riedla, proboszcza z Sorkwit, który nie tylko, jak wyżej wspomniano, zaopatrywał Bayera w monety rzymskie, lecz także sam próbował analizować „starożytności” ze swej parafii.⁶⁵ Interesujący jest też opis cmentarzyska „rozwanego przez wiatr” koło wsi Przerwanki, przedstawiony przez Paula Drigalskiego, pastora z pobliskich Kut.⁶⁶ Znaleziona tam „korona” to

⁵¹ ROHDE, *Kurze Beschreibung ...*, p. 399-425. Także oddzielnie: [J. J. RHODE], *Die in Breitenstein juengst entdeckten Und mit allerhand curiösen Alterthuemern angefuellte Grab-Huegel kuerzlich beschrieben von Jo. Jac. Rohden.*, Koenigsberg 1725.

⁵² Cf. „nur 2. Asch-Toepffe” oraz „[nichts] ausser einem alten Draht oder Haarnadel” – ROHDE, *Kurze Beschreibung ...*, p. 401-403.

⁵³ ROHDE, *op. cit.*, p. 416-423, pl. I-II.

⁵⁴ Cf. R. F. MAZUROWSKI, *Bursztyn w epoce kamienia na ziemiach polskich*, MSiW 5, 1983, pl. V-VII.

⁵⁵ Cf. Ł. OKULICZ, *Kultura kurhanów zachodniobałtyjskich ...*, p. 43; tylko w tym jednym wypadku pojawiło się zastrzeżenie, że zabytek ten nie pochodzi z przebadanego kurhanu: „Wurff-Pfeil [sic!], der zwar nicht zu mehr gedachtem Tumulo gehoeret” – ROHDE, *op. cit.*, p. 417.

⁵⁶ „eine ovalfoermige und blau gefaerbte Coralle von Thon” – ROHDE, *op. cit.*, p. 416-42, pl. II,3; cf. M. TEMPELMANN-MACZYŃSKA, *Die Perlen der römischen Kaiserzeit und der frühen Phase der Völkerwanderungszeit im mitteleuropäischen Barbaricum* [Römisch-Germanische Forschungen 43] Mainz 1985, pl. 3.

⁵⁷ Cf. C. ENGEL, *Aus ostpreussischer Vorzeit*, Königsberg 1935, p. 93, fig. 52,b; J. OKULICZ, *Pradzieje ziem pruskich ...*, fig. 248; cf. A. BLIUJENÉ, *Vikingu epochos kuršiu papuošalų ornamentika*, Vilnius 1999, p. 80-84, fig. 11-13.

⁵⁸ Cf. ENGEL, *op. cit.*, p. 107, fig. 57; W. MENGHIN, *Wikinger – Waräger – Normanen. Die Skandinavier und Europa 800-1200*, Berlin 1992, p. 194-195, 255, fig. 3, 108-110.

⁵⁹ Cf. M. PARCZEWSKI, *Początki kultury wczesnośredniowiecznej w Polsce. Krytyka i datowanie źródeł archeologicznych* [Prace Komisji Archeologicznej vol. 27], Kraków 1988, p. 96-101; J. ŻAK, L. MAĆKOWIAK-KOTKOWSKA, *Studia nad uzbrojeniem środkowoeuropejskim VI-X wieku. Zachodniobałtyjskie*

i słowiańskie ostrogi o zaczepach haczykowato zagiętych do wnętrza, Poznań 1988.

⁶⁰ Cf. V. I. KULAKOV, *Prussy (V-XIII vv.)*, Moskwa 1994, p. 74-75, fig. 32-33.

⁶¹ „Ein besonderes Stueck, und wo ich nicht ihre, entweder das Gefaß eines alten Degen, oder die Gurt-Schnalle eines um den Leib festgemachten ledernen Guertels, indessen so artig gemacht, daßes einer genaueren Betrachtung wol werth ist.” – ROHDE, *op. cit.*, p. 419. Cf. cytowanej wyżej (przyp. 48) określenie siekierki jako „Wurf-Pfeil”.

⁶² Mimo podanych rozbieżności chronologicznych Władimir Kulakov uznał te zabytki za zwarty zespół z X w. – KULAKOV, *op. cit.*, p. 28, fig. 14.

⁶³ „...aus allem Interesse befreiten Absicht, nemlich aus einer wahren Hochschätzung unserer Vorfahren, aus einer Ruhmwuerdigen Begierde ihr Haus- und Kriegs-Wesen zu erforschen, auch der Alten ihre Geraethe, welches sonst in der Erde verdirbet, zu conservieren, die alten Graeber auffraeumen” – ROHDE, *op. cit.*, p. 424.

⁶⁴ Cf. „einige alte kupferne und auch meßsinge Muenzen dann und wann von den Todtengraebem gefunden werden” – G. PROCIOUS, *Nachricht von der Kirche zu Engelstein*. Erleutertes Preussen II, fasc. 18, 1724, nr XXI, p. 234.

⁶⁵ Opisował on m. in. „viele Hügel, wo die Heyden ihre verbrandte Todten, nachdem sie von der Flamme ueblich gebliebene Knochen in gewisse Toepfe gelegt” – J. RIEDEL, *Historische Beschreibung des Sorquittischen Kirchspiels*, Erleutertes Preußen 4, fasc. 39, 1726, nr 8, p. 191.

⁶⁶ „Viele Urnae ausgeweht und bloß stehend gefunden sind. [...] Unter anderen aber ist eine meßsinge Urna [...] gefunden, darinnen eine Crone mit einem halb Finger dicken Drat rund um bewunden” – P. DRIGALSKI, *Merckwuerdigkeiten des Kuttischen Kirchspiels*, Erleutertes Preußen 4, fasc. 37, 1726, nr IV, p. 78.

najprawdopodobniej naszyjnik z końcami owiniętymi drutem z późnego okresu wpływów rzymskich,⁶⁷ zaś towarzysząca jej „mosiężna urna” to importowane naczynie rzymskie, zapewne kociołek skośnie żłobkowany lub wiadro typu Hemmoor.⁶⁸ Interpretacja proponowana przez Hollacka, według której miałby to być rzymski szczyt tarczy z brązu,⁶⁹ jest znacznie mniej prawdopodobna – w umbie nie zmieściłby się bowiem naszyjnik.

Zgodnie z tradycją, wytyczoną w pierwszym tomie przez Bayera, w »Erleutertes Preussen« ukazywały się w dalszym ciągu artykuły numizmatyczne;⁷⁰ w ostatnim, piątym tomie, wydanym po kilkunastoletniej przerwie, archeologia jest reprezentowana wyłącznie przez teksty poświęcone znaleziskom monet.⁷¹ Natomiast towarzyszące im artykuły, które, sądząc z tytułów, powinny dotyczyć historii starożytnej lub pradziejów, odnosiły się z reguły do aktualnych problemów politycznych.⁷²

* * *

W niewielkim w sumie objętościowo czasopiśmie »Erleutertes Preussen« archeologia nie zajmowała więc szczególnie dużo miejsca. Wyrazny rozkwit przeżyła – jak i całe wydawnictwo – w dwudziestych latach XVIII wieku, gdy drukowano niemieckie wersje archeologicznych prac łańciskich, sprawozdania z wykopalisk czy opisy „osobliwości starożytnych” powiatów czy parafii. Wartość tych przekazów bywa dyskusyjna, nie może być natomiast kwestionowane zaangażowanie ówczesnej elity intelektualnej Prus w rejestrowanie i ratowanie „starożytności krajowych”. To właśnie na kartach czasopisma demonstrowano dumę ze znalezisk archeologicznych z Prus, uznawanych, jak to stwierdzał cytowany wyżej »*Metaph. & Logices Professor Ordinarius*», za „daleko piękniejsze i bardziej podziwu godne niż wszelkie przybory, które w Holsztynie, Witembergii, Turynгии, Marchii, na Śląsku czy gdzie bądź indziej do tej pory znajdowano”.⁷³ Już z tego tylko względu sugerowane w tytule pokrewieństwo – choćby dalekie i nie dające podstaw do dziedziczenia – pomiędzy »Erleutertes Preussen« a »Światowitem« można uznać za dowiedzione.

⁶⁷ Cf. K. GODŁOWSKI, *The Chronology of the Late Roman and Early Migration Periods in Central Europe* [Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Jagiellońskiego vol. CCXVII – Prace Archeologiczne, vol. 11], Kraków 1970, p. 53-54, pl. XI, 20, 23.

⁶⁸ EGGERS, *op. cit.*, p. 125; J. WERNER, *Zur Herkunft und Zeitstellung der Hemmoorer-Eimer und der Eimer mit gewellten Kanellüren*, Bonner Jahrbücher 140/141, 1936, p. 395-410.

⁶⁹ HOLLACK, *op. cit.*, p. 125.

⁷⁰ Cf. [bez autora], *Von fremden Muenz-Sorten, insbesondere einigen Arabischen Muenzen, so in Preussen gefunden worden*, Erleutertes Preussen 4, fasc. 48, 1728, p. 823-843.

⁷¹ Cf. Th. Chr. LILIENTHAL, *Historische Beschreibung und Critische Beurteilung einer Parthey Roemischer Silbermuenzen,*

welche in dem Osterodischen Amte des Koenigreichs Preussen ausgegraben worden; nebst einigen muthmaslichen Gedancken, wie besagte Muenzen an diesen Ort gekommen, Erleutertes Preussen 5, fasc. 2, 1741, nr 2, p. 125-168.

⁷² Cf. J. H. OHLIUS, *Untersuchung und Entscheidung der Frage: ob Preussen jemals zum Roemischen Reich gehoeret habe?*, Erleutertes Preussen 5, fasc. 10 (1742), nr 32, p. 647-700.

⁷³ Cf. „[preussische Alterthuemer, die] weit schoener und sehenswuerdiger waeren, als alles Geraethe welches man in Hollstein, Wirttemberg, Thueringen, Marck, Schlesien und anderswo bis daher gefunden” – J.J. ROHDE, *Kurze Erklarung der Cronen-Ringe und anderer Preussischen Alterthuemer, die man in den Graeben zuweilen findet*, Erleutertes Preussen 4, fasc. 40, 1726, nr 13, p. 312.

WOJCIECH NOWAKOWSKI

THE KALININGRAD COUSIN OF “ŚWIATOWIT”

SUMMARY

In a rather small volume periodical “Erleutertes Preussen”, the Kaliningrad cousin of “Światowit”, little place was devoted to archaeology. This branch of knowledge, as well as the publishing house, flourished in the twenties of the 18th century, when German versions of the archaeological Latin works, archaeological excavation reports and descriptions of “the ancient peculiarities”

found in parishes came in print. The scientific value of that evidence is debatable, but one must not underestimate the energy with which the Prussian intellectual elite of that day registered and saved “local antiquities”. It is on the pages of that periodical that the pride caused by archaeological findings from Prussia was displayed.

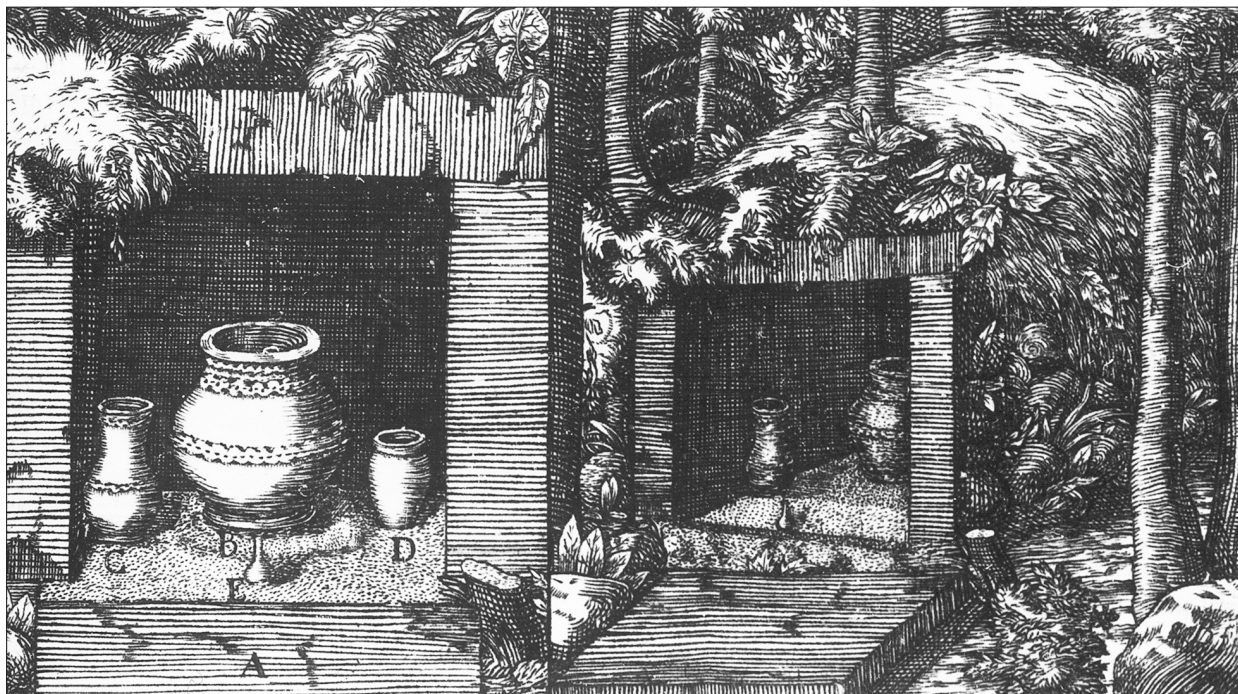

Fig. 1. Kurhan ze Stablaku, według Chr. Fr. Reimera (fot. Pracownia Reprograficzna Biblioteki PAN w Gdańsku).